

І. В. Струк,

Національний авіаційний університет, м. Київ

ПРОКЛЬОНИ – ДРУГЕ ЖИТТЯ: НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДІВ ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ В. ШЕКСПІРА «РІЧАРД ІІІ»

У статті розглядається художня своєрідність відтворення прокльонів та шляхи їх адекватного відтворення у перекладі.

Ключові слова: прокльони, неперекладне явище, переклад, адаптація, засоби перекладу.

В статье рассматривается художественное своеобразие воспроизведения проклятий и пути их адекватного воспроизведения в переводе.

Ключевые слова: проклятия, непереводимое явление, перевод, адаптация, средства перевода.

The article highlights the peculiar linguistic and stylistic features of the curse as a stylistic device and the ways of its adequate translation.

Key words: curse, non-equivalent phenomenon, translation, adaptation, ways of curse rendering in translation.

У наш час важко уявити всю художню своєрідність українського мовного багатства без особливого жанру – прокльонів. Ще здавна українці підсилювали свої емоції емотивними виразами, що згодом перейшли в лайку та прокльони. На цей час даний жанру має жартівливе забарвлення, та застосовується досить рідко – у художніх текстах, віршах, мові старожилів. Складність цієї мовної «царини усної словесності» полягає у специфічності менталітету українського народу, тому що англійці так само як і німці не використовують прокльони у повсякденному житті, саме тому провести паралелі у перекладі майже неможливо. Тим більше, перекладачі насторожено та упереджено ставляться до таких «перлів». Як результат, багато літературних творів залишилися поза їхньою увагою. Для прикладу візьмемо добре відому для кожного українця «Енеїду» І. П. Котляревського. Постає питання, чому таке мовне різноманіття, насичене національною емотивною лексикою, залишається поза увагою видатних перекладачів сьогодення? Дослідження проблеми започаткувала науковець Р. П. Зорівчак у своїй статті «Український художній переклад як націтворчий чинник», у якій висловлює нерозуміння факту нехтування такого шедедру в перекладознавчому аспекті «цю проблему дотепер ще не досліджено на належному рівні, а вона ключова для осмислення основ нової української літератури, історії українського художнього перекладу, питання українізації перекладів, котляревщини і бурлеску як літературних явищ [4]».

У пошуках англійських перекладів вітчизняної емотивної лексики ми звернулися до англійської літератури, не відшукавши гідного перекладного варіанту українських прокльонів.

Суто українська «гордість», знаходить своє відображення у творах Вільяма Шекспіра, де зіштовхнулися з «темною» стороною стриманого і незворушеного англійця.

Жива народна мова героїв шекспірівських п'єс насичена каламбурними ситуаціями та прокльонами, котрі звучать не гірше українських, що полегшує підбір влучного відповідника.

Об'єктом дослідження виступають англійські прокльони як короткі фольклорні магічно-сакральні утворення паремійного типу. Предметом дослідження є особливості відтворення англійських прокльонів у перекладі п'єси «Річард ІІІ» українською та російською мовами. Метою статті є виявлення й перекладознавчий аналіз прокльонів. Цінність дослідження емотивно-експресивної лексики підкреслюється сучасними науковцями: Р. П. Зорівчак, О. Л. Паламарчук, М. Б. Лановик, З. Б. Лановик та іншими дослідниками.

Новизна дослідження полягає у тому, що хоч переклади шекспірівського твору українською і російською мовами досліджувалися вітчизняними науковцями, перекладознавчий аналіз прокльонів не отримав належного висвітлення.

Прокльони належать до національно-специфічної лексики, котра не завжди має відповідник в тексті перекладу. Саме тому перекладачу потрібно пристосувати твір до сприйняття, використовуючи креативність, творчість та знання національних аспектів мови якою здійснюється переклад. Російський мовознавець і перекладач П. Топер справедливо зазначає що «художній переклад не може жити без творчого змагання; «фінального», кінцевого перекладу бути не може», адже «множинність – природний атрибут художнього перекладу, пов'язаний з поняттям творчої особистості, змаганням талантів [2, с. 173]». Для сприйняття перекладу прокльонів у новому мовному середовищі потрібно враховувати індивідуальні особливості читача, а отже усю культуру в цілому, у якій був зроблений переклад. Не можна не погодитися із думкою П. М. Топера, який вважає, що «переклад функціонує в іншомовному середовищі як самостійний твір словесного мистецтва і лише у його межах може бути сприйнятим і оціненим [2, с. 161]». Проте, окрім суб'єктивних факторів на якість тексту впливає багато об'єктивних факторів, до яких, на думку Л. В. Коломієць, належать:

- цільова аудиторія перекладу та стан цільової полісистеми;
- кількість існуючих перекладів певного твору в цільовій літературі, адже потреба у форенізуючому перекладі виникає особливо гостро, коли створюється велика кількість перекладів-одомашнень, які збільшують відстань між читачем та оригіналом;
- функція першотвору у цільовій літературній полісистемі. Головна функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції, тоді як функція перекладу очуження полягає у введенні до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів та прийомів [1, с. 27-33]. Для об'єктивного аналізу ми обрали, перекладачів «перешовідкривачів», які були першими у перекладі п'єси «Річард ІІІ».

Розглянемо прокльони (дія перша, сцена третя) у перекладі Бориса Тена та Анни Радлової:

Оригінал:

*If heaven have any grievous **plague** in store
Exceeding those that I can **wish** upon thee,
O, let them keep it till thy sins be ripe,
And then hurl down their indignation*[8].

(виділення усюди мої. – І. С.)

Переклад Б. Тена:

*Як є страшніших **кар** запаси в неба,
Ніж **побажати** я тобі могла б,
Хай збереже їх, щоб гріхи твої
Дозріли, й аж тоді поб'є тебе*[7].

Переклад А. Радлової:

*Когда у бога про запас есть **язвы**
И хуже тех, что на тебя **зову** я,
Пусть их хранит, пока грехи твои
Созреют, и тогда лишь поразит Тебя*[6].

Обом перекладам властива експресивно насичена, динамічна мова. Однакова кількість рядків свідчить про бажання перекладачів передати головну ідею шекспірівської мови без упушення першочергового задуму автора. Проте, Борис Тен, на відміну від Анни Радлової, намагається чітко слідувати оригіналу, вправно адаптуючи текст під україномовного читача. Про це свідчить переклад слів «*plague*», котре перекладається не лише як «мор», «чума» але і має другорядне значення «кара», та «*wish*» – «бажати», що у російськомовному перекладі перетворилося на «*призывать*».

Безсумнівно, легкість і стилізованість мови повинні зайняти перше місце у перекладі емотивної лексики, тому невідповідності у перекладі часто супроводжуються бажанням перекладача донести трансформований варіант тексту до тієї категорії людей для яких власне і був він створений. Наведемо кілька прикладів «підлаштованого перекладу»:

*The worm of conscience still **begnaw** thy soul* [8]! // *Хай **загризе** тебе сумління черв* [7]! // *Пусть совесть душу **изгрызет** твою* [6]!

У оригіналі слово *begnaw* (past *begirt*) має значення «огортати, окутувати» тоді як обидва перекладачі використали стилістично ближчий вираз для обох україно- та російськомовної культур – «*гризе сумління*»

Інший приклад зацікавив нас словом «*traitor*». Яке в оригінальному варіанті означає «зрадник», у перекладах постає як «ворог». Різниця тонка проте зрозуміло, що зрадник – це ворог під маскою друга. Він завжди знаходиться поруч, знає слабкі та сильні сторони. Застосування слова «*traitor*» надає прокльону особливо негативного забарвлення, тоді як перекладачі вирішили знехтувати цією тонкою емоційною межею, задовольнивши читача готовим мовним кліше. Проілюструємо це за допомогою наведених нижче прикладів, що містять прокльони:

*Thy friends suspect for **traitors** while thou livest, And take deep traitors for thy dearest friends* [8]! // *Хай все життя ти в друзях **ворогів**, А в ворогах хай друзів бачиш вірних* [7]! // *Всю жизнь друзей своих считай **врагами**, Врагов друзьями лучшими считай* [6]!

На прикладі наступного прокльону ми хочемо зазначити влучно підібране перекладачами слово – «*рпій*», яке не лише майстерно обійшло шекспірівську риму але і вдихнуло нове життя у текст, наблизивши оригінал до україно- та російськомовного читача, не спотворивши його.

Прослідкуєте за нашою думкою у нижче поданих прокльонах:

*No sleep close up that deadly eye of thine, unless it be whilst some tormenting dream Affrights thee with a **hell** of ugly devils* [8]! // *Хай сон для того лиш твоїх очей торкається убивчих, щоб кошмаром Тебе жахали демонів рої* [7]! // *Пусть сон коснется грешных глаз твоих лишь для того, чтоб в тяжелых сновиденьях **Рои** гнусных дьяволов тебя пугал* [6]!

Прокльони у творах В. Шекспіра вирізняються особливою жорстокістю, тому перекладачі попри спроби підлаштувати твір під культуру та світогляд читача, також намагалися і пом'якшити злопобажання у своїх перекладах. Проілюструємо це за допомогою нижче поданого прикладу:

*If ever he have child, **abortive** be it,
Prodigious, and **untimely** brought to light,
Whose ugly and unnatural aspect
May fright the hopeful mother at the view*[8];

Нашу увагу привернули комбінації слів «*abortive be it*» та «*untimely brought to light*». Переклад в українському та російському варіанті був обмежений словом «недоносок». На перший погляд, головну суть прокльону було передано влучним відповідником, але разом з тим для перекладачів виявився неважливим той факт, що не кожна дитина народжена передчасно матиме розумові вади. Таким чином, відхилення від оригіналу з метою пом'якшення прокльону було допущено лише по відношенню до читачів, певного естетичного досвіду, що володіє частиною їхнього сприйняття.

Вище подані прокльони являються наглядним прикладом того що перекладачі намагалися мінімізувати різницю між мовами оригіналу і перекладу. Проте деякі переклади попри спільність культур несуть у собі відмінність і різне розуміння однаково насичених мовних комбінацій. Простежимо цю невідповідність на нижче поданому прокльоні:

*That makes us wretched by the death of thee,
Than I can wish to adders, spiders, toads,
Or any creeping venom'd thing that lives* [8]!

Для першого рядка український перекладач віднайшов в українському фольклорі влучний відповідник, який коротко і зрозумілою мовою відтворив злобажання виразом: «*Нехай страшна поб'є того недоля* [7]». У російському перекладі текст оригіналу був переданий двома рядками: «*Пусть доля злая поразит мерзавца, Что гибелью твоей нас обездолил* [6]».

Враховуючи специфіку шекспірівської мови, обидва перекладачі вибрали варіант гідний для двох культур. Широко поширений прокльон в українській культурі: «*Нехай тебе недоля поб'є*», допоміг читачеві відчути текст, зрозуміти його емоційне навантаження. У російському варіанті, через нестачу чіткого відповідника було використано доповнення перекладача, котре, звичайно, не мало на меті порушити оригінальний текст, а лише допомогти читачеві глибше зрозуміти емотивність злобажання.

Цікавий варіант перекладу отримало слово «*adders*», яке має прямий відповідник у мові перекладу, а саме: «*гадюка*». Перекладачі по-різному відобразили лексему у своїх перекладах: Б. Тен тримається суто мовної поверхні оригіналу тоді як А. Радлова застосувала творче бачення досліджуваного слова. Простежимо варіації перекладу обох перекладачів: «*Якої й павукам, гадюкам, жабам* [7]» // «*Какой я жабам, паукам, ехиднам* [6]». У тлумачному словнику знаходимо, що слово «ехидна» має декілька значень: 1) у давньогрецькій міфології – жахлива істота, напівжінка-напівзмія; 2) однопрохідний яйцекладний ссавець, верхня частина тіла якого вкрита голками. 3). отруйна австралійська змія. 4) (розм.) лиха, зла, хитра, лукава, в'їдлива людина [3]. Перекладач, здається, зумисно не обрав чіткої грані у своєму перекладі, дав змогу уважному читачеві погратися з багатозначним значенням слова і водночас цілісно і конкретно відтворити реальність авторського бачення.

Останній рядок прокльону, а саме комбінація слів «*creeping venom*», також по-різному була відображена у тексті перекладу. У дослівному перекладі українською словосполучення звучить як «повзучий яд». Перекладачі частково використали оригінал, в результаті маємо: «*І всій повзучій гиді не бажаю* [7]! // *Всем гадям ядовитым не желаю* [6]!». Проаналізуємо слова «*гид*» і «*гад*». За тлумачним словником слово «гид» означає нечисть, бруд, а «гад» – земноводна тварина або плазун [3]. Враховуючи текст оригіналу, точний варіант перекладу можна отримати методом компонування, в результаті отримаємо: «*повзучим гадям*».

Вище подані прокльони і їх перекладні варіанти несуть у собі велику силу – культуру народів, відмінну у своєму світогляді проте спільну у своїх емоційних висловлюваннях. Перекладачі зробили велику роботу, адже змогли обіграти нелегку «шекспірівську мову». Їм цілком вдалося донести до читача багатство «живої мови».

Зрозуміло, що аналіз прокльонів не завершується на вище поданих прикладах. Твір наскрізь пронизаний злобажаннями, які варті аналізу з метою пошуку цікавих спроб відтворення, їхньої доцільності і точності. Перспектива дослідження полягає в подальшій розробці проблеми множинності перекладів на матеріалі не лише англійської але і української мов з урахуванням ідеологічних, креативних та когнітивних чинників. Досліджуваній мовній прошарок, вартий дослідження попри свій негативний характер, адже за словами Л. О. Ставицької, котрі пролунали в одному з її інтерв'ю: «Треба просто бути вільним у дослідженні того, що є. І долати ці табу в собі насамперед. Подолаємо в собі – і стане мова кращою, та й ми станемо кращі [5]».

Література:

1. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія / Л. В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
2. Топер П. М. Перевод и литература: творческая личность переводчика / П. М. Топер // Вопросы литературы, 1998. – № 6. – С. 161-178.
3. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>
4. Зорівчак. Р. П. Український художній переклад як націєтворчий чинник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://odes-transl.com>
5. Леся Ставицька: Треба долати табу в собі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua>
6. Уильям Шекспир. Ричард III (пер. Анна Радлова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ru>
7. Український шекспірівський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shakespeare.zp.ua>
8. Shakespeare W. King Richard III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://koapp.narod.ru>